

De industriële revolutie: een langdurig proces

H. Righthart (red.), *De trage revolutie; over de wording van industriële samenlevingen, Boom/Open Universiteit, Meppel, 1991, 652 blz.*

"Welke factoren hebben er voor gezorgd dat het ene gebied zich economisch beter heeft ontwikkeld dan het andere?" Dit is een klassieke vraag in het economisch-historisch onderzoek. Als de vraag wordt geformuleerd voor de komende tijd, is er evenzeer sprake van een cruciale vraag, maar dan vooral voor beleidsmakers. In dat geval is de veronderstelling dat door het traceren van deze factoren en het waarden van de eigen kracht en zwaktes het mogelijk is de eigen concurrentiepositie zo goed mogelijk te begunstigen. Ondanks deze parallelliteit in vraagstelling, is er van kruisbestuiving niet altijd sprake. Beleidsmakers hebben niet zelden een vrij beperkte visie op de ontwikkelingsgang van een geïndustrialiseerde samenleving. Terwijl aan sociaal-economische factoren als het aanbod van kapitaal en arbeid, de sterkte van infrastructuur en onderwijs en de technologische ontwikkeling veel aandacht wordt gegeven, worden andere factoren niet of nauwelijks belicht. Die beperktheid maakt het niet gemakkelijk een adequate verklaring te vinden voor de snelle opkomst van Japan en de NIC's, of het relatief achterblijven van Groot-Brittannië en recenter van de Verenigde Staten. Deze beperktheid springt temeer in het oog als te rade wordt gegaan bij economisch-historisch onderzoek naar groeiprocessen. Daaruit komt naar voren dat een palet van factoren bepalend is geweest voor het tijdstip waarop en de snelheid waarmee de industrialisering doorbrak. Dit valt ook weer terug te lezen in dit recente, Nederlandstalige boek over de industriële revolutie in Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland, Rusland en Japan.

Brede benadering

In de inleiding wordt gesteld dat de klassieke verklaring van de 'Industriële Revolutie', namelijk dat deze ontstond uit een betrekkelijk toevallige,

maar zeer revolutionaire ontwikkeling van de produktie-technologie in het achttiende-eeuwse Engeland, niet houdbaar is. Hoe belangrijk die technologische ontwikkeling ook is, het miskent het langdurig blijven voortbestaan van traditionele produktiemethoden naast de revolutionaire doorbraken als de stoommachine van Watt, de 'spinning jennies' van Hargreaves en de 'spinning frames' van Arkwright. Het begrip 'industriële revolutie' wekt ten onrechte de suggestie van discontinuïteit en snelheid, waar in werkelijkheid traagheid en een zeer langzame, ongelijkmatige verspreiding van nieuwe produktiemethoden waarneembaar waren. Niet voor niets luidt de titel van dit boek *De trage revolutie*.

De beperkte, klassieke verklaring maakt evenmin aannemelijk waarom juist in Engeland die industriële revolutie doorbrak. De auteurs zijn meer geporteerd voor een bredere benadering. Naast sociaal-economische factoren spelen politiek-institutionele en mentaal-culturele factoren in hun beschouwing een belangrijke rol. De sociaal-economische factoren houden in: een constante en voldoende koopkrachtige vraag, een adequaat aanbod van kennis en kapitaal, een gegarandeerd arbeidsaanbod, toegang tot grondstoffen, al dan niet via import, en een doeltreffende infrastructuur.

Bij de politiek-institutionele voorwaarden gaat het vooral om de rol van de staat: die moet in een juiste, niet vooraf vast te stellen verhouding, beschikken over voldoende kracht en flexibiliteit. Kracht slaat op de noodzakelijke bescherming van het particulier eigendom, op de monopolisering van het gebruik van geweld en op het gecentraliseerd bestuurskarakter. Flexibiliteit betreft het vermogen om adequate maatregelen te nemen ter bevordering van de industrialisering. In navolging van Supple worden vier taken genoemd, waarmee de overheid met

kracht maar ook met overleg te werk zou kunnen gaan:

- het wegnemen van belemmeringen voor industrialisering;
- het treffen van voorzieningen voor die activiteiten die voor individuele ondernemers te duur of te weinig renderend zijn;
- het manipuleren van het prijsmechanisme (belastingen, subsidies) of zelfs markten (protectionisme, aankoopbeleid) ter stimulering van het bedrijfsleven;
- het in sommige gevallen zelf optreden als ondernemer.

Bij de mentaal-culturele voorwaarden ten slotte gaat het om de houding van betrokkenen ten opzichte van industrialisering. Individualistische en utilitaristische denkbeelden over de inrichting van de maatschappij en de aard van eigendom, calculerend gedrag en systematiserend denken over economische aangelegenheden zijn in dit verband belangrijke grootheden.

De auteurs maken in deze studie gebruik van een longitudinale benadering en een comparatief perspectief. De longitudinale benadering houdt in dat men de ontwikkeling van een modern-industriële samenleving onderzoekt vanaf de late Middeleeuwen tot aan de eerste wereldoorlog. Door Engeland te vergelijken met Frankrijk, Duitsland, Rusland en Japan, wordt een comparatief perspectief geboden, waarmee een verklaring gegeven kan worden voor verschillen in tijdstip en snelheid van ontwikkeling tussen de verschillende landen.

Op basis van deze uitgangspunten gaan de auteurs vervolgens na of, hoe en wanneer de industriële revolutie zich in de verschillende landen heeft voltrokken, en welke factoren hierbij van doorslaggevende betekenis zijn geweest. Daarbij worden in sommige hoofdstukken landen individueel behandeld, terwijl men elders weer landen met elkaar vergelijkt. Steeds wordt gebruik gemaakt van het stramien van de drie onderscheiden groepen van verklarende factoren, wat de structuur van het boek en daarmee de onderlinge vergelijkbaarheid ten goede komt.

Genuanceerd beeld

Over het algemeen is er sprake van een goed leesbare publikatie, verlichtigd met zorgvuldig gekozen illustraties. Met deze publikatie is een bruikbaar overzichtswerk in het Nederlands beschikbaar gekomen,

waarin veel bekend materiaal op een adequate wijze verwerkt is. Het boek biedt geen zelf-ontwikkelde, 'revolutionaire' denkbeelden, maar het sluit nauw aan bij tal van studies (Landes, Jones, enzovoort) die de laatste 25 jaar over dit onderwerp verschenen zijn. De waarde ligt vooral in de vergelijking van een aantal zeer verschillende industrialisatieprocessen, op basis van al elders gepubliceerd materiaal. Het boek maakt duidelijk hoe moeilijk grijpbaar het fenomeen van industriële ontwikkeling eigenlijk is. Dan eens wordt de rol van de overheid sterk gerelativeerd, dan weer blijkt ingrijpen van de overheid een 'conditio-sine-qua-non'.

Ik heb twee kleine punten van kritiek. Het is jammer dat men niet geprobeerd heeft om volgens hetzelfde stamien de industriële revolutie van Nederland (en België) in kaart te brengen. In het 'Vooraf' wordt gemeld dat men er wel over gedacht heeft, maar dat dit toch heeft laten vallen vanwege de omvang van het project. Naar mijn mening zou het boek daardoor echter waardevoller zijn geworden. Een tweede kritiekpunt betreft de inbreng vanuit de economie. Hoezeer wellicht ook juist de economische wetenschap die cruciale factoren heeft veronachtzaamd, die buiten het domein van de eigen discipline lagen, toch is het jammer dat men in het boek nauwelijks of geen verwijzing terugvindt naar het werk van economen als Schumpeter, Rostow en Kuznets, die wel degelijk oog hadden voor deze aspecten.

De eindconclusie verandert hierdoor echter niet: economen, al dan niet beleidmakers of beleidmakers in spé, en andere geïnteresseerden kunnen met dit boek hun voordeel doen.

Kees van Paridon

De auteur is werkzaam bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid